

Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1958. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Sőtér István. (Magyar Klasszikusok sorozat.)

A világirodalom számos művében bukkanhatunk talányos részekre. Ezek azonban legfőbbször nem teszik talányossá magát a művet. Ha Milton vagy Berzsenyi, Ady vagy Majakovszkij egyik-másik túltömörített képét nem is tudjuk megnyugtatóan feloldani, ez mitsem változtat író és olvasó viszonyán. Van azonban arra is példa, hogy magát a művet, tehát annak gondolati főtengelyét ítéltek talányosnak esetleg századokon át a korok egymásutánjai. Ilyen mű például a *Hamlet*, a *Bánk bán* és nem utolsósorban *Az ember tragédiája*.

Felbecsülhetetlen érdeme a marxista irodalomtudománynak és egyik lényeges bizonyítéka a pozitívizmussal és szellemtörténettel szembeni magasabbrendűségnek, hogy egymás után oldja meg az úgynevezett talányos művek százados rejtélyeit. Többek között a Tragédiáját is, amelynek az elmúlt negyedszázadban számos részletkérdését tisztázták ugyan kiváló tudósok, de nem oldhatták meg a mű egészét abban a rendszerben, amely többek között a két prágai szín egybevonásával olyan otrombán torzító prizmán át láttatta a nézőkkel a drámát.

A felszabadulásunkat követő termékeny évek irodalomtörténeti vitáinak egyik központi kérdése lett a Tragédia. Sok értékes részlettanulmány után (Waldapfel József, Horváth Károly stb.) Sőtér István alkotta meg az első tudományos igényű szintézist akadémiai székfoglalójában. Ezt a tanulmányt látjuk viszont átdolgozva és rövidítve, élén a Magyar Klasszikusok újabb kötetének, Madách válogatott műveinek, amely az igaz Madáchot hivatott megismertetni az olvasóközönsséggel.

Maga a válogatás is tudományos igényű és szépen illusztrálja a bevezető tanulmány téziseit, mindenekelőtt azt, hogy Madách nem egyművű író, hogy a Tragédia csak a korszakviszonyokba, illetőleg a költő életébe és össz munkásságába beleágyazva érthető meg. Ezt szolgálja a bőséges lírai válogatás is, amely Madách politikai és esztétikai gondolat- és érzésvilágába nyújt gazdag, mellőzhetetlenül fontos bepillantást. Itt elsősorban nem az olyan már-már közismertnek tekinthető versekre gondolok, mint például a *Mária nővérem emlékezete*, amely többek között Madách népszemléletére ad pontos választ: „A népszabadság eszményképe volt zord éltetekben a vezérfonal” — vallja egész családjá nevében a költő, aki azért kárhóztatja népét, mert szabadságra érdemtelen. A válogatás olyan sajnálatosan

sokáig homályban rejlő kérdésre is felhívja a figyelmet, mint például Petőfi hatása Madáchra. Itt magyarázatra sincs szükség. Kinek ne jutna eszébe az *Európa csendes, újra csendes a Sári dal* sorairól: „Ők szegyeneljék, kik nem jöttek, Elhagytak önzőn, gyáva felfogással. Te elbuktál, de együtt szent zászlóddal, S az önző népek ők rettegjenek.” És ki ne idézné fel az annyira szeregett tájvereket az *Alföldi utazás* olyan sorai-ban, mint: „Hosszú nádkerítés nyúlt az utca mellett, Általszótte azt a tők lankadt indája... Távolabb aranyzott dús kalász borítá A félig levágottt végtelen mezőt el.” Viszont éppen a válogatás gazdagsága veti fel a kérdést: helyes-e a *Tábori képek* teljes mellőzése? A jegyzet — indokolás nélkül — mindössze ennyit közöl zárójelbe téve: ebből a ciklusból válogatást nem közlünk (60). Bár a *Tábori képek* nem tartozik Madách legjelentősebb ciklusai közé, és fennáll annak a veszélye, hogy egyik-másik olvasó túlbecsüli a „Mindennap fegyverünk éle Lapot ír a történetbe”-szerű sorokat, mégis szívesen vettünk volna legalább egy verset a ciklusból.

A drámaszövegek közül a *Csák*-részlet és a *Mózes* régi mulasztást pótol. A *Csák* negyedik felvonásának eleje (kár, hogy csak a jegyzet tünteti fel, hogy az egyes részletek melyik felvonásból valók) legnagyobb lírikusainkra emlékeztető hőfokon sugároz hazaszeretetet és politikai szenvedélyt. Helyesen emeli ki az előszó, hogy „a szemlélet, mely Petőfi Csák-eposzának tervében testet ölthetett volna, Madách drámájában ugyancsak kifejezésre jut”. Rendkívül örvendetes, hogy a *Mózesnek*, ennek a mind a mai napig közkincsé nem vált remekműnek teljes szövegét közli a könyv. Sőtér a bevezető tanulmányban a Tragédiával egybevetve jelöli ki a *Mózes* helyét a madáchi életműben. A *Mózes* főkonfliktusát is a tömegek és a történelmi hős ellentéte képezi. De amit Ádám nem ismerhetett föl, annak tanulságát Mózes le tudja vonni: „E népben élni, halni megtanultam.” És bár nyilvánvaló, hogy ebben a terjedelem gátolta a szerzőt, mégis sajnáljuk, hogy legalább néhány mondatot nem olvashattunk a *Mózes* formanyelvéről, amelynek nemcsak drámai tömörítése, hanem lírai és retorikai pátosza is a legmagasabb csúcsokat éri el helyenként.

A bevezető tanulmány tekintélyes része foglalkozik a Tragédia elemzésével. Ennek a résznek főértéke talán nem is a számos új eredményben rejlik, hanem a mű oly sok

rétű, bonyolultan összetett eszmei-gondolati anyagának világos, áttekinthető elrendezésében. A műben újra és újra egybeszővődnek a fideizmus és mechanikus materializmus, reális történelemszemlélet és fantasztikus utópia, optimizmus és pesszimizmus annyira ellentétes, ellentmondásos szálai, amelyeket Sőtér könnyű és biztos kézzel fejt föl, utbagyíztva az olvasót, biztos kulcsát adva a mű „titkainak”. Hangsúlyozza a Tragédia tárgyának „kozmosz”-jellegét, de kiemeli, hogy „a Tragédia azoknak az eszméknek drámai kifejezése, amelyek Madách korát, illetve az ötvenes éveket foglalkoztatták” (35). A dráma tehát nem magát a történelmet, hanem a történelem vezérlő gondolatainak alakulását ábrázolja, legalábbis azokat, amelyek Madách korában, mindenekelőtt a forradalom és az önkényuralom idején is eleven erőként hatottak. Ez ad magyarázatot arra, hogy miért csökken a konfliktus drámaisága a történelmi színek után, amikor Ádám cselekvő hősből passzív szemlélővé válik; hogy miért változik ugárosszerűen Lucifer szerepe már a negyedik színben és halványul, erőtlenedik fokozatosan a továbbiakban. Így értjük meg igazán Éva alakját — nem utolsósorban a Földszellem segítségével —, Madách annyi kínos tépelődésben fogalmazott véleményét a nőről, a szerelemről, amely tévedéseivel és bűneivel együtt, sőt azok ellenére lírát sugározva enyhíti a férfiélet zord utait. Éva alakjához, aki végülis visszarántja Ádámot a halálos szirt-ről, a két szeretett nő, az anya és feleség állt modellt. („Anyámnak köszönheti Éva, hogy kirívóbb színekben nem állítottam elő” — mondta a költő Bérczy Károlynak.)

Itt kapunk választ Madách pesszimizmusának százados kérdésére is. A nagy eszmék „szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi... együttesen tetet öltének a párizsi színben”, utána azonban fokozatosan háttérbe szorúlnak, sőt a falanszter, amelyben „a kapitalizmus érkezik el a fejlődés egy torz és meddő fokára” — létjogosultságukat is tagadja. A mű egésze mégis előremutat és nem is a fideista csengésű utolsó sorral, hanem Éva anyaságával, amely ha nem is ad választ a gyötrő „Megy-e előbbre majdan

fajzatom?” kérdésre, mégis törvényszerű, szükségszerű, tehát cáfolhatatlan és el nem utasítható életigenléssel zárja a Tragédiát, „Ádámot Éva anyasága mentette meg — Madáchot a csüggedéstől, a pesszimizmustól, a kiábrándulástól a nemzet sorsa és jövője szólítja vissza a küzdés, s bizás elvéhez.”

A szép tanulmány olvasása közben két ponton akad meg a figyelmes olvasó. Bizonyára a terjedelem kötöttsége okozta, hogy Sőtér két fontos tézisét — a Madách anti-kapitalizmusát meghatározót és a költő népszemléletének Solferinéhoz kapcsolását — nem indokolja, nem támasztja alá kellőképpen. És ha már a terjedelemtől tartunk: több helyet kellett volna biztosítani a különben példamutató filológiai pontossággal készített jegyzetek számára. Nem tudományos hanem népszerű kiadásról lévén szó — bár, sajnos, csak 4600 példányban jelent meg — figyelembe kellett volna vennie a kiadónak, hogy milyen távol áll a mai olvasótól Madách nyelvezte és műveltsége. Hogy csak találmokra emeljünk ki egyet a sok közül: vajon hányan értik meg a ma átlagolvasói közül a *Mózes* ilyen sorát: „Kiált az is, kit a gyil elkapott?”

A bevezető tanulmány tudományos igényű és olvasható. Lendületét nem fékezi le lépten-nyomon a filológiai apparátus, de érződik, hogy nagy anyagot felölölő, elmélyült kutatómunkára épül. Sőtér nem idézi lapszám szerint a forrásokat, de a könyvtárra rúg Madách-irodalom csaknem valamennyi jelentős alakjának legalábbis nevét felvilantja. A bevezető tanulmányban többek között Arany János, Balogh Károly, Barta János, Bérczy Károly, Erdélyi János, Greguss Ágost, Pais Dezső, Trencsényi Waldapfel Imre, Waldapfel József, Voinovich Géza idevágó munkásságára történik utalás. Sőtérnek Madáchról vagy Jókairól szóló tanulmánya filológiailag is megüti *A magyar romantika* (1954) mércéjét, nem utolsó sorban ez teszi olyan jelentős művé a *Romantika és realizmust*.

Végül meg kell emlékeznünk arról a francia esszén iskolázott stílusról, amely a tudományos nyelvet irodalmi rangra emeli.

Szilágyi Péter

TOLNAI LAJOS: VÁLOGATOTT MŰVEI

Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 1958. 464 l. 1 t. Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta: Gergely Gergely (Magyar Klasszikusok sorozat.)

Tolnai Lajos műveinek a Magyar Klasszikusok sorozatában megjelent válogatása az érett korszakok egyik jellegzetes regényén, az Eladó birtokokon kívül novellákat és rajzokat tartalmaz. Nemcsak az alkotóerő ki-

teljesedett esztendőiből, hanem az előkészület kezdő éveiből is, és az ezerszeresen meg-hurcolt, öregedő ember fáradt, de még inkább a kenyérkereset hajszájának kényszeréből sokat termelő író utolsó, hanyatló

korszakából. A kötet sajtó alá rendezője arra törekedett, hogy áttekintést nyújtson az író egész pályájáról a minden alkotói szakaszról kiválogatott novellák tükrében.

A kötet bevezetése alapos tanulmányt igyekszik nyújtani Tolnai életművéről, olyan apparátussal, ami azt sejteti, hogy a szerző íróasztalában van egy készülő vagy már el is készült Tolnai-pályakép, monográfia, ami nagyon fontos könyv lenne, mert az író életművének minden részletre kiterjedő feldolgozása még mindig a magyar irodalomtörténetírás nagy adósságainak egyike. Sokrétű taglalását kapjuk itt a bevezetésben a Tolnai-problémának. Tanulással olvashatják mindnyájan, akiket a Tolnai-kérdés foglalkoztat és általában, akiket a múlt század második felének igen bonyolult, igen szétágazó, ellentétekkel és ellentmondásokkal túlzásfoltos problematikája újabb és újabb kutatásra ingerel. (Talán kevésbé olyanok, akiket nem a tudományos elmélyedés szenvedélye fűz a korhoz és közelít az íróhoz, hanem egy ilyen, bizonyára inkább népszerűsítő, mint főként tudományos igényű kiadványban elsősorban az írói arckép érdek, inkább szépírói, mint tudományos tollaal megrajzoltan.)

„Egy író, nagy író, a legnagyobb regényírószem...” írta róla Móricz Zsigmond a *Kelet Népe*-ben. És „zászlóhajtása” nyomában rögtön felhangzik a vita is. Erdei Ferenc ezt követő cikkében így ír: „Nem nagy író. Jelentékeny író, érdekes író, csak éppen nem nagy...”

A döntő szó azóta sem hangzott el. Hogy Tolnainak Tompáról mondott szavait alkalmazzuk saját művei sorsára is „... alkotásainak becseit aggodó tanulmányok, összevetések hazai vagy idegen költők remekebb műveivel kellő mértékben nem latolgatták”.

Az utóbbi években kezd egy vélemény ki-jegecesedni körülötte és a bevezetés — egészében — szintén ennek a véleménynek ad hangot, összegyűjtve a pillanatnyilag életképesnek látszó megállapításokat az íróról, művéről, alkotói módszeréről. — Elismeri bátor realizmusra törekvését, de azt is hozzáteszi, hogy bírálata elfogult, sokszor egyenesen gyűlölködő, ami elhomályosítja tisztánlátását és meggátolja a teljes értékű művészi forma kialakítását. Annýira csak a megfigyelt és pellengére tűzött visszataszító jelenség lebeg a szeme előtt, hogy más oldalát nem is látja meg a dolgoknak, csak a komor vizasztalant, így ábrázolásmódja egysíkúvá, egyoldalúvá válik, írásai nem tükrözik a sokszínű élet változatos arcukat. Regényeinek a konfliktusát sem alakítja ki eléggé. Cselekményei egyszínűek, már az első oldalakról beláthatók. A leleplezés, a pellengérré állítás szándéka miatt lemond az érdekességről, elhanyagolja a mesét is.

Szatírárt ír, de hiányzik belőle a satíra legfontosabb alkateleme, a fölény, a kinevetetés fölénye.

Itt ér véget pillanatnyilag a bevezetés írója által is elfogadott Tolnai-értékelés. Az így kirajzolódott Tolnai-képet azonban nem találjuk minden vonatkozásban hitelesnek. Tolnai több is ennél, íróilag sokszor kevesebb is. Ha sorozatosan, egymás után olvassuk regényeit, novelláit, rajzait és sok tekintetben igazat is kell adnunk ezeknek a megfigyeléseknek, más gondolataink is támadnak közben, nem elégít ki ez a sommázás. Leegyszerűsítettséget érzünk, hiányérzetünk támad. Valóban pusztán arról lenne itt szó, hogy Tolnai elront valamit, túlzottan kiömlő felháborodásból, szubjektivitásból, esetleg személyeskedő hajlamból, bizonyára eliesztettségből is, amit egyébként jól is csinálhatna, ha türtőztetni tudná haragját, ha mérsékelni tudná személyeskedő hajlamát? Már maga az a tény, hogy harmincan több regényében és megszámlálani is sok novellában tapasztaljuk ugyanezt, gyanússá válhat előttünk. Ilyen tömegű azonos alkatú mű már inkább azt a kérdést ébresztheti bennünk, hogy nem állunk-e itt egy sajátos regényformával szemben. Több alkotói tudatosságot is fel kell tételeznünk az íróról, minthogy pusztán az esetlegességn. k tulajdoníthatunk egy könyvtáryi életműben megfigyelhető azonos módszerbeli jellegzetességeket. Fel kell tennünk azt is, hogy határozott alkotói eszmények vezették tollát írás közben. (Ő maga is „empirikus realizmusnak” nevezte művészi törekvését.) Nem járunk-e közelebb az igazsághoz, ha egy sajátos — túlerős kifejezéssel élve — formabontó elvet és szándékot látunk művészetében? Ha nemcsak a klasszikus realista regényeszmény alapján ítéljük meg, hanem megkíséreljük saját törvényszerűségeit is kideríteni, de mindenesetre számításba venni? Az máris világos, hogy ezek a törvényszerűségek eltérnek, érezhetően és következetesen attól, amit a klasszikus realista regényszemlélet megfogalmazott, hogy az író az életet széles területen mutassa be, az alakokat sokoldalúan jellemezze, sötét színt megfelelő arányban keverjen világossal, erős központi konfliktusba csomózza az esemény-szálakat stb. Elemezni kell aztán részletesen, hogy milyen saját eszközökkel ér el az író esztétikai hatást, szentesíteni képes-e művészi hitelével az eljárását. Ez a legfontosabb egy műalkotás megítélésében, hiszen egy bármilyen szilárdnak és megingathatatlannak látszó esztétikai tétel is csak addig irányadó, amíg egy író egyéniségének súlyával nem hitelesít egy új alkotási eljárást. Péterfy Jenő kiváló és a nagy magyar realista regény kívánságában fogant kritikájának az értékét Jókaiával szemben is az

csökkenti, hogy a világ egyik nagy romantikus (de annak is sajátosan az) regényírójától a polgári nagy realista regényt kéri számon. Thomas Mann regényei nehezen követhető szerkezeti építmények, és bár-hogyan igyekszünk is elfogadtatni ezt az állítólag zenei, kontrapunktos szerkesztési módot, néha egyenesen fásarstóan haladnak, rengeteg kitérővel, vánszorgó cselekménnyel. Thomas Mann művei mégis a világirodalom nagy írói alkotásai. Sikerre viszi sajátos regényformáját problémalátásának sokszínűsége, áradó gondolatgazdagsága, csodálatos stílusa, a fametszők éles kontúrjaival dolgozó felejthetetlen alakábrázoló művésze.

A Tolnai szatírájának is megvan a különleges jellege. Ami éppen nem jelenti azt, hogy nem tekinthető szatírának. Nem főlényes és nem nevetető, az igaz, sőt távol áll tőle legtöbbször a nevetetés szándéka, de annál keserűbb és mélyebben vágó, az őszövségi próféták átkait visszhangozó. Nem az dönti el értékét, hogy kimeríti-e a szatíra meghatározásának ismérveit, hanem hogy milyen a jellegzetessége, az átfogó hatása, a mélysége, eszmei iránya. Tolnai ilyen értelemben óriása lehet a szatírának.

És sajátos művészi eszközeivel rendkívüli hatást is kelt. Olyat, hogy csak Móricz elragadtatott zászolóhajtásával illethetjük. Mint bíráló szem, ami Móricz szerint egyenlő a regényírószemmel, a legnagyobbak közül való, és mint bátor magatartás, a legtiszteletre méltóbb. Bírálata, szatírája veséig ható, félelmetesen őszinte, átfogó és kifejező. Pamfletszerű ez a kipellengérezés? Pamfletszerűek a regényei? Sokkal inkább el kell fogadnunk a bírálatát, minthogy a „pamflet” megjelölésben rejlt lekiészinylést tudomásul vehetnénk. Nagyszerű a szenvedély is, ami benne lobog az igazság keresésében és kimondásában. Hogy az igazságot személyes indokokból is kereste, és hogy a keserűség személyes okokból is kiümlött a lelkéből, az ismét másodrendűvé válik ebből a szempontból. Kereste hatalmas, félelmetes szenvedéllyel és nem fáradt bele az igazságtalanságok leleplezésébe. Az is kérdés, hogy lehetett-e kevesebb szenvedéllyel, szabad volt-e az utókor ítélőszéke előtt kíméletesebben megítélni ezt a kort. A kíméletes hangok ezzel a korszakkal szemben nagyon kevésbé indokoltak, és így a pártatlan ítélet Tolnai szenvedélyes és bátor igazságkeresését támogatja. Ez a korszak, amelyben kétségbeesett erőlködés után — hogy beleilleszkedjenek — menthetetlenül összetörnek a Péterfy Jenő-szerű lelkiismeretek, konok vélemény-szűkítésbe zárkoznak az Ambrus Zoltán-féle érzékenységek, ez a korszak szerette magát Donau-valceres, műmagyarnótás, népszínműves idilli kornak feltüntetni. És sokan esnek ma is abba az illúzióba, hogy bizonyos

eredményei alapján ítéljék meg a kiegyezés^S világát, olyan eredmények alapján persze, melyeknek a kapitalizmus általánossá válásával világszerte, a mi gyarmati helyzetünkben is el kellett következniök. De ez a kérdés, hogy kik számára volt ez a kor idilli és kiknek a számára érték be ezek az eredmények. A fejlemények megmagyarázzák Tolnai sötétenlátását és igazolják „embergyűlöletét”. Tóth Béla azonban 1894-ben, egy hozzáírt levelében így látja ezt a sokat hangoztatott embergyűlöletet: „Az igazi nagy és fönséges Misanthrope közöttünk él és nevetve gyűlöl bennünket. Ez Ön. Hódolok nagy igazságossága előtt. Csodálom, mert az embert meglátja az emberben.”

Tolnai gyengéit sem világítja meg elég mélyen a „Magyar Klasszikusok” kötetének bevezetése. Sokkal részletesebb, körültekintőbb elemzés szükséges ehhez is, mert alapvető írói gyengeségekről van itt szó. Olyanokról, amelyek ugyanúgy végigkísérik írói működését, mint egy sajtóságot, egyéni ábrázolási mód. Míg azonban sajátos írói alkatával nagy művészi hatást is ér el, ezek a gyengeségek az olvasó szemében határozottan befolyásolják írói arculatát.

Gyengéje például, hogy nem tud közvetlenül érzékelhető alakokat kifaragni. Az *Eladó birtokok* szereplői közül például nem rajzolja eléggé hiteles körvonalakkal még az öreg Clemenset és a fiát sem. (Leghitelesebb a három paraszti betyár: Varga Mihály, Pörge és Jércze figurája. Keveset mutat belőlük ahhoz, hogy erőlködés nélkül elképzelhesse őket az olvasó. Nem lesi el sem jellegzetes gesztusaitak, mozdulataikat, sem beszédmodorukat. A Farkasházy-család tagjait első megjelenésükkor a regény színterén, Clemens és fia látogatása közben, egészen másként láttatja, mint később. A két Erdős-fivér, Antal és Gusztáv urak például első találkozásunkkor a szennilítés határán járó, cselekvésre alig képes öreg embereknek látszanak. Egyenesen meglepően hat aztán, amikor ugyanez az Erdős Antal a gyarapai ispán takarékbetétjét igyekszik megkaparintani igen fúrge aktivitással, hogy egy négylovas hintót pöndörítsen a más keservesen megtakarított pénzéből és elkápráztassa a vármegyét a legközelebbi beiktatáskor. Talán még meglepőbb, hogy az első jelenetekben motyogni is alig tudó Erdős Gusztáv úr fiatalos lelkesedéssel és lendülettel rendez be otthon a szép kis Milikének.

A bevezetés Tolnai stílusára azt az egyetlen, spártai egyszerűségű megállapítást teszi, hogy legszembetűnőbb sajátága a felsorolás. Ez is egyik sajátága kétségtelenül, de stílusát is alapos vizsgálat alá kell venni.

A párbeszédei például akkor sikerülnek a legjobban, amikor népi alakjait beszélgeti. (Kitűnően jellemző, népi ízű párbeszédeket

kapunk *A tinó* című elbeszélésében.) A társalgási nyelvet azonban szinte alig látszik ismerni. (Persze nekünk is alaposabban kellene ismernünk a század második felében a társalgási nyelv alakulását.) Egészen nagy a különbség a Jókai jellemző, hangulatos, szellemesen pergő párbeszédei, és a Tolnai recsenő, néha egyenesen furcsán suta dialógusai között. A Farkasházy—Erdős-famíliában például ilyen társalgás folyik, miközben a pénzes-zsák — hitelező Clemens Jánost és Adolf fiát várják): „Mind a három férfi egyszerre hangoztatta:

— Hogy legyen, Livia, mint véled?

— Meddig úszunk?

— Meddig úszunk benn? Talán nem is mi úszunk? Vagy *A moslohaanyában*: „... a kisasszonyra igen szép hivatás vár, anyja fog lenni néhány neveletlen árvának.” „Mit szólnak erre” mondják *Az ötforintosban*. És amikor a szegény urgator-írnok megszorultságában néhány forintnyi előleget kér az ügyvédőtől: „Barátom, nekem is igen igénybe van ám véve minden pénzem, most nem tehetek az ön ügyében valamit;” Tolnai nem jellemezni akar ezekkel és a hasonlókkal valamilyen beszédmodort, hanem úgy adja személyei szájába, mint az általa legtermészetesebbnek tartott társalgási fordulatokat. Ugyanakkor: csodálatosan tömény magyar nyelven, érzékletes képekben, gazdag, zsúfoltan egymásra torló jelzőkkel, fokozó-sodró lendületű hatalmas lírai kitérésekkel ontja ki gyűlöletét a levitézlett, de magát mégis mindenáron az úri felszínen tartani akaró dzsentri ellen: „A férfiak intenek gavalléros kalaplengetésekkel, derült, egészen kiderült adósságmentes, biztos, jókedvű mozdulatokkal, hogy ők mennek egy kicsit az istállóba, ólakba, cserényekbe, hogy a barátom uramnak (a díszmagyarba öltözött öreg péknek) mindeket megmutogassanak és gazdasági eszméikkel őszinte támogatására legyenek), (csak a nyolevanezer forinthez ne nyúljon), hogy ők most mennek egy kicsit hazudozni, gyáván, nemtelenül, férfiatlan cudarsággal elárulni, hová süllyed a munkátlan, tanulatlan, nagyevő, préda, lelketlen, csak kiabálni és kevélykedni, országot kormányozni tudó, eladósodott, tönkreégetett, nyavalyás, svihák-tisztes, becsületes magyar, orcájával, sarkantyús csizmájával, rojtos, aranyos,

nyakkendőjével, tollas kalapjával és minden munkát lenéző göggyével, hogy ők egy-két percre ott a szabad ég alatt, a friss levegőn, a hívős vén magyar fák alatt, a viruló, eleven kerítés mellett, az ide erőszakolt fenyők, platánok, amerikai kőrisek sovány levelei alatt kitekintenek a gazdaságra, hogy betekinthesse neknek a vén cseh baromnak a buta szívébe, hogy mit lehetne neki jó áron vagy akárhogy, csak készpénzfizetés mellett eladni...” (*Eladó birtokok*.)

Mintha ez a félelmetesen áradó tiráda is azt a megfigyelésünket látszana igazolni; hogy éppen amikor legkevesebb művészi leplezéssel tör a célja felé, itt és sok más helyen még, a regény művészi kompozíciójába bele nem tartozó egészen szubjektív kirohanásokkal — tehát egészen egyéni módon alkotva — nyelve, stílusra akkor a legmegragadóbb, akkor éri el a legnagyobb művészi hatást.

A „Magyar Klasszikusok” Tolnai-kötetének válogatása, hisszük, az *Eladó birtokokkal*, novellákkal, mint *Az ötforintos*, *A megjavult adófelügyelő*, *A tinó* jól hirdeti a Tolnai-életmű értékeit és megmutatja sajtóságait. A többi novella és rajz már nem rak fel újabb szintet az írói arcra, nem domborít ki továbbá szatirikus vonásokat a szemléletében. Helyettük — nagyjából meg is felelne az elhagyandó írások terjedelmének — szívesebben láttuk volna *A sötét világ* megjelenését, hiszen ez a kordokumentumként is nélkülözhetetlen, rendkívül becses mű Magyarországon csak a 40-es évek elején jelent meg először és utoljára, így nehezen megszerezhető.

Végül csak azt ismételtük meg, hogy várva-várjuk a nagyon hiányzó Tolnai-monográfiát. Ez a kötet ismét sok megoldatlan problémát éreztet körülötte, főleg olyanokat, melyek arra utalnak, mintha az eddigi kutatások nem jutottak volna eléggé közel hozzá. Egy íróról pedig bizonyára sok érdekes dolgot állapíthatunk meg úgy is, ha kész szempontokkal közelítünk életművéhez, helyesen értékelni, írói alkatát a maga valóságában felmérni azonban csak akkor leszünk képesek, ha behelyezkedünk korába, az író valóságos helyzetébe, lelkivilágába és — nem utolsósorban — művészetének öntörvényeibe.

Harsányi Zoltán

Terjedelmére nézve kis füzet, de megérdemli a figyelmet. Elsősorban Vajda szempontjából. Közelebb visz Vajda élete három mozzanatának jobb megértéséhez. Ezek: előfizetők gyűjtése műveire, képviselősege és az ún. Ábel-féle cikk. Ez utóbbit a levelek kiadóinak sem sikerült teljesen tisztázniok saját bevallásuk szerint. A magunk részéről ahhoz a felfogáshoz hajlunk, hogy Vajda nem „megírta” saját művéről, munkásságáról az ismertetést, hanem csak „nyersanyagot” küldött Milkónak. Egyik levelében (18. sz.) annyira hangsúlyozza Vajda, hogy Milkó ismételtlen kívánta ezeket az „adalékokat”, hogy talán elihetjük a költőnek, nem tőle, hanem szabadkai barátjától származik az „önbírálat” gondolata. Képviselősegre való erőltetett kísérletének időpontját rögzítették Scheiber és Zsoldos, mégpedig elsőkül. Sajátságos, mennyire tájékozatlan, sőt naiv volt Vajda, hogy képviselőseget remélt hozzá még pénz nélkül, éppen Szabadkán, ahol mindig fejlett napi politikai élet folyt, és ahol végeredményben rokon, vagyoni és párt- meg klikk-érdekek döntöttek ilyen ügyekben. Egyébként azonban megható a szabadkai kiállása a népszerűtlen Vajda mellett, és lehetetlen megilletődés nélkül olvasni, hogy ez a mogorva, emberkerülő hírében álló nagy magányos milyen kínosan udvarias, szerény, helyenként szinte a megalázkodásig szerény ezekben a levelekben. Halála előtt két évvel írja: „könyör adományként fogadnám egy kedves levélkéjét” (45). És mennyire ragaszkodik szabadkai barátaihoz, hogy **remeg** szeretetük elvesztésétől. Milyen emberi az is, hogy amikor a szabadkai előfizetők sorában fölfedezi vendéglősnéje nevét, lelkifurdalást érez, hogy nem bánt vele elég finoman: „Ez a kedves vendéglősné nekem kedvesebb, mint egy tucztal mágnás vagy gentry! És én még kifogásoltam egy némely ételét” (33). A levelek címzettjét, Milkó Izidort ma már a szakemberek közül se mindenki ismeri, a délvidekiek idősebb korosztálya azonban szívesen és Kosztolányi értékelésével emlékezik vissza a századvég e sokszor bátor hangú tárcaírójára. Vajda körüli érdemei miatt is

számot tarthat arra, hogy ne feledjük sem őt, sem „társát az irántam való szeretetben” (Vajda szavai, 24.) Miloszavlyevits Milánt, a költő önzetlen pártfogóját.

Figyelemre méltó e kiadvány azonban Vajdától függetlenül is mintaszerű filológiai apparátusa miatt. Nincs az az apró részlet, amelynek magyarázatát szorgalmas kutatómunkával ki ne nyomozták volna. A források szinte kínosan pontos közlési módja is lelkiismeretes munkára vall. A bő jegyzeteléssel sikerül e leveleket nemcsak Vajda életébe beleágyazni, de háttérül a kort magát is odavázolni. A levelek keltezetlenek vagy hiányosan datáltak, a kiadók időben rögzítették őket, nem csekély fáradsággal. Egy-két helyen az az érzése azonban az olvasónak, hogy a kiadók némileg a kelleténél is szorgalmasabbak voltak. Így a latin szólásoknál elég lett volna a magyar megfelelőt közölni, és inkább az eredeti lelőhelyet feltüntetni — ha lehet —, mint azt, hogy Margalits Florilegiumában hol található. A nehezen olvasható szöveget híven közölték, de Vajda interpunkcióját nem mindenütt tartották meg. Kár, mert akkor kritikai kiadásnak tekinthetők volna. Igaz viszont, hogy az az olvashatóság, a közérthetőség rovására ment volna. Ezek azonban csak apróságok, és nem csökkentik a kiadvány érdemeit, melyek közül nem az utolsó a figyelmeztetésük: „elérkezettnek látszik az idő, hogy meginduljanak Vajda János *Összes Művei* kritikai kiadásának előmunkálatai. Bisztray Gyula kiemeli a sürgős tennivalót: „Közölni kell a költő teljes levelezését és felesége emlékiratait”. Ez az a szempont, amiért minden érdemtől függetlenül is különös örömmel üdvözljük ezt a kiadványt: ráirányítja a figyelmet általában is a levelek, emlékiratok felkutatásának, összegyűjtésének, kiadásának szükségességére. Egészítsük ki: jobban fel kellene karolni a memoárirodalmat, a nagy időket megélt kortársakat buzdítani emlékeik megírására, lehetőséget nyújtani a megírt emlékek kiadására. Sietni kell, mert a nyomok hamar elmosódnak, és mert nemcsak a mű a fontos, de az ember is, aki alkotta.

Zimándi P. István

VITA A FELSZABADULÁS UTÁNI MAGYAR IRODALOM KÉRDÉSEIRŐL

Június 1-én az Irodalomtörténeti Intézet és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vitaülést rendezett az MSZMP kulturális elméleti munkaközösségének „A felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről” című vitaindító tézisei felett (lásd: Társadalmi Szemle 1959. 2. szám). Az ülést *Kardos László*, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság ügyvezető alelnöke nyitotta meg, majd *Sötér István*, az Intézet igazgatója mondta el bevezető előadását a tézisek jelentőségéről, s az irodalomtörténészek, valamint az Intézet ezzel kapcsolatos feladatairól. Ezután három referátum hangzott el: *Tolnai Gábor* egyetemi tanár a modernizmus problematikájáról beszélt, s ennek során beszámolt a szovjet írók III. kongresszusának tapasztalatairól is; *Kiss Lajos* egyetemi adjunktus a kommunista kritika felszabadulás utáni fejlődéséről és problémáiról, különösen Lukács György helytelen nézeteiről, tartott előadást; *Diószegi András* pedig felszabadulás utáni szocialista irodalmunk maradandó értékeiről nyújtott sokoldalú áttekintést.

A referátumot követő vitában a hozzászóló egyetemi oktatók és intézeti kutatók helyeselve a tézisek megállapításait, az azokban taglalt különböző kérdéseket érintették, egészítették ki, vagy gazdagították új szempontokkal. *Nagy Péter* szocialista realista irodalmunk gazdagodásának lehetőségeiről, *Szaunder József* a kritika utóbbi évekbeli fejlődéséről, *Bóka László* a modernizmus fogalma pontosabb meghatározásának szükségességéről, *Weber Antal* irodalmi kritikánk mai helyzetéről, *Tóth Dezső* a szemiatizmus problémájáról, *Ungvári Tamás* szocialista irodalmunk mai egységének lehetőségéről, *Miklós Pál* az ellenforradalom utáni irodalmi folyóiratok munkájáról, *Bessenyei György* novellairódmunk mai kérdéseiről, *Rejtő István* az 1948. évi Lukács-vitáról, *Illés László* szocialista irodalmunk hagyományairól, *Nyirő Lajos* a szocialista realizmussal kapcsolatos néhány elméleti kérdéscről, *Bodnár György* pedig az 1953—1956 közötti időszak irodalmának problematikájáról szólt. *Tolnai Gábornak* a hozzászólásokra adott válasza után, *Sötér Istvánnak* a vitát értékelő és az abban felmerült főkérdéseket, különösen a modernizmus problémáját részletesen elemző zárszava fejezte be a vitaülést.

Az alábbiakban, rövidítésekkel közöljük néhány felszólalás szövegét.

Nyirő Lajos :

A pártdokumentum a felszabadulás utáni magyar irodalom fejlődésének tüzetes vizsgálatával megvilágítja azt a harcot, amelyet pártunknak meg kellett vívnia a szocialista irodalom megteremtéséért. A fordulat évéig küzdeni kellett a burzsoá irodalom különböző irányzatai ellen. 1948-tól a szocialista realista igényű irodalom hatalmas fellendülését látjuk. Irodalmunk zsenge hajtásainak izmosodását keresztettk szubjektív tévelygések és nem utolsó sorban a marxista mezbe öltöztetett revizionisták tudatos aknamunkája is. Ezt a szakaszt irodalmunk mindenfajta bukdácsolása ellenére is eredményesnek kell tekintenünk. A szocialista eszmék, a szocialista tartalom visszavonhatatlanul behatoltak irodalmunkba. A revizionisták legdühödtebb támadásai sem tudták megingatni annak alapjait. Ezt az ellenforradalom óta kibontakozó irodalmi élet is tanúsítja.

A szocialista realista irányú irodalom további kibontakozása érdekében azonban meg kell világítani azokat a gátló, kóros tényezőket, amelyek fékeztek irodalmunk egészséges fejlődését. A párt az ellenséges törekvések kíméletlen leleplezésén túl, őszinte nyíltsággal napvilágra hozta azokat a szubjektív hibákat is, amelyek kerékkötői voltak szocialista irodalmunk fejlődésének. A pártokmány nagy figyelmet szentel az irodalmi hagyományok különböző értelmezésének, azok elemzésének. Ez a kérdés különösen a fordulat éve után került előtérbe, amikor a szocialista irodalom tartalmi és formai problémái hangsúlyozottabban napirendre kerültek. E fontos kérdés összekuszálásában szerepe volt Lukács Györgynek is

A párt Lukács esztétikai szemléletében lát pozitív vonásokat, azok tárgyalásába nem bocsát-kozik, hiszen nem ez a feladata, hanem világhosszát derít Lukácsnak arra a káros, opportunista ténykedésére, mely szerint „a magyar irodalmat nem a szocialista realizmus megteremtésére, hanem a polgári demokrácia célkitűzéseinek megfelelő, úgynevezett „nagy realizmus”-ra orientálta”.

Lukács konzervatív nézetei nem egy vonatkozásban értetlenül álltak a szovjet irodalom eredményeivel szemben. Így fékező erővé váltak nálunk is, mert szocialista irodalmunk új növéseit, új csiráit nem értékelték még, nem támogatták. Az irodalmi tradíciók tekintetében lényegében hasonló hibába estek Horváth Márton és Révai József is, akik nem a legközelebbi hagyományokra, nem József Attilára és a proletárvilágra irányították az írók figyelmét, hanem Petőfihez kanyarodtak vissza. Ezek a hibák odavezettek, hogy az írók az új tartalomnak nem kerestek új, megfelelő formákat, hanem régi formákba kényszerültek . . .

A párt irodalmi platformjának megjelenése óta két jelentős irodalmi esemény zajlott le. A moszkvai Gorkij Intézetben megrendezték a szocialista realizmusról szóló vitát, amelyen a szocialista realizmus alapvető elméleti problémáit tárgyalták meg és másfél hete fejezte be munkásságát a III. Szovjet Írókongresszus. E kongresszuson csak néhány elméleti kérdést tárgyaltak meg, de annál többet beszéltek arról, hogy a kommunista társadalom felépítésében milyen feladatot kell vállalnia az íróknak a pozitív hős ábrázolásában, az új problémák megírásában és az új irónemzedék nevelésében.

Mindkét tanácskozáson elhangzottak olyan vélemények, amelyeket hasznosítani lehet a mostani vitán. A pártokmány iránya a két tanácskozás fényében is megállja a helyét.

A hagyomány kérdése a szovjet tanácskozásokon is felmerült. E vitákból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a klasszikus hagyományok felhasználása nélkül nem jöhet létre új irodalom, de a múlt hagyományait kritikus átdolgozással kell felhasználnunk, másként éket verünk az új tartalom és a forma közé. Az íróknak azonban az irodalmi hagyományok figyelembevétele mellett is törekedniük kell az új tartalmakhoz illő új formák megteremtésére; csak így alkothatnak értékeset. Fegyin a kongresszuson elhangzott megnyitójában így vetette fel ezt a kérdést: „Igaz van-e annak az íróknak, aki saját művész-mesterségét illetően megelégszik a XIX. századi irodalom ábrázolási módszereivel, s ily módon alkotott új könyvét átadja olvasójának, az atomhajtású motorokat gyártó újítónak?” Fegyin, aki rámutat erre a paradoxonra, — mely egyébként felelet Lukács konzervativizmusára is —, kijelenti, hogy az új életanyag szétfejtési az irodalmi formák elavult kánonjait, új öltözetet követel magának. Az újítás problémáját nem tekinthetjük megszüntnek. Ellenkezőleg, napirrenden kell tartanunk azt. — Számítalan hasonló gondolatot lehetne idézni a két tanácskozás anyagából. Am azt is hangsúlyoznunk kell: a szovjet irodalom ezen új törekvései nem az általános formabontást szolgálják, hanem az a céljuk, hogy az új tartalmaknak megfelelő új formákat találjanak. A szovjet irodalomtól idegenek a Nyugaton tapasztalható öncélú formabontások, általában a nyugati formalizmus. Például, azokkal a nyugati teóriákkal, melyek szerint a regény, vagy más, napjaink olvasóit szolgáló műfajok elavultak, — a Szovjet-unióban egyáltalán nem értenek egyet.

Elszberg a szocialista realizmus vitán az irodalom formáinak újításaival kapcsolatban kifejtette, hogy: „Ezeket az új művészi megoldásokat csak abban az esetben tekinthetjük valódi újításoknak, ha nem bomlik meg az egység a művészi tartalom és a művészi forma között, ha szoros kapcsolat fűzi össze az eszmeiséget és a művésziességet”. Úgy vélem, egyetérthetünk Elszberg állásfoglalásával, az írók ez elvből kiindulva kísérletezhetnek új művészi megoldásokkal. Hasonlóképpen Ivascsenko a szocialista realizmus-vitán felolvasott referátumában kitért arra a kérdésre, hogy milyen művészi eszközökkel gyarapodhat a szovjet irodalom: Megmondjuk őszintén, a szocialista realista költészet nem zárkozhat el a XX. századi külföldi költészet eredményeitől, pl. a képtársítástól (ассоциативный образ), de kell-e, hogy ez legyen költőink fejlődésének legfőbb útja? Annak alkalmazása csak ott lehetséges, ahol az ábrázolt emberi érzés vagy helyzet objektív realista értelme szerint indokolt. Az asszociatív művészi gondolat valószínűleg behatol korunk költői eszközeinek tárába, de természetesen nem válik öncélúvá, mint például a mai modernistáknál. A mai modernisták az asszociáció fogalmát, eltérőleg annak valódi értelmétől, a költőt és az olvasót ködös önkifejezési eszközének használják fel.” Ivascsenko e szavaiból is láthatjuk, hogy a szovjet költőknek nem kell elrettenniük semmilyen művészi eszköztől, amely hozzájárulhat a valóság mind mélyebb feltáráshoz.

A fentiekből láthatjuk, hogy a szovjet tudósok minden olyan művészi formát elfogadhatónak tekintenek, amellyel ki lehet fejezni a kommunizmust építő társadalmat, a szovjet ember egyre sokoldalúbb életét, egyre gazdagabb lelkületét. De ugyanakkor szembeszállnak mindazokkal a törekvésekkel, amelyek a formalizmushoz vezetnek. Lényegében ugyanazt fejezik ki pártunk irodalmi tézisei is: „A szocialista realista irodalom egyenesen megköveteli, hogy az új mondanivalónak megfelelő művészi formákat dolgozzanak ki az írók és művészek.

Ugyanakkor elvetjük az olyan törekvéseket, amelyek a modernségre hivatkozva, valójában a századeleje elvult izmusait felélesztő, a néptől távolálló, a művelt olvasó számára is hozzáférhetetlen, néhány irodalmi sznobhoz szóló dekadens írásokat propagálnak." Ezt a megállapítást azonban ki kell egészítenünk. Úgy vélem, ma az írókat nem annyira a századeleji izmusok veszélye fenyegeti, hanem mindinkább a ma Nyugaton virágzó különböző modernista irányzatoké. Ne hunyjunk szemet afelett sem, hogy az utolsó pár esztendőben nálunk is megjelentek Kafka, Apollinaire, Sartre, Dürrenmatt és más hasonló írók művei. Nincs szándékomban hibáztatni azok megjelenését, de arra fel kívánom hívni a figyelmet, hogy ezeknek a termékeknek határozott, félreérthetetlen és szilárd marxista elemzését kell adnunk. A közelmúltban az Irodalomtörténeti Könyvtár sorozatában megjelent egy James Joyce-ról szóló kis terjedelmű monográfia. Megítélésem szerint a könyvecskének James Joyce legbonyolultabb alkotásáról, az *Ulysses*-ről szóló fejezete bizonyul a legkevésbé kidolgozottnak. Fel kell készíteni kritikusainkat arra, hogy ezekre az oly bonyolult kérdésekre egyértelmű marxista választ adhassanak. A pártokmány hangsúlyozza, hogy irodalmunknak a lenini pártosság elvén kell állnia, a valóság ábrázolásánál a szocializmus győzelmének szemszögéből kell kiindulnia. Ha a szovjet írók és irodalomtörténészek tanácskozásainak fényében vizsgáljuk e kérdést, akkor azt a megjegyzést tehetjük, hogy a pártokmány nem elég határozottan veti fel a pozitív jelenségek és főleg a pozitív hős művészi ábrázolásának kérdését. A Szovjet Írókongresszuson a pozitív hős művészi megjelenítésének kérdése állt a tárgyalás középpontjában. E kérdés előtérbe állításának semmi köze sincs a szirupos optimizmushoz, amelyet Révai elvtárs oly határozottan elítélt. Miért nem nyerhetnének művészi alakot a valóságban rejlő pozitív jelenségek? Itt le kell szögeznünk, hogy csakis az életben létező pozitív jelenségekről lehet szó. Csak a valóságban is létező pozitív hős kaphat polgárjogot az irodalomban.

Nem kaphat menlevelet az az író, aki csak „eszmei sikon” mutat fel eredményeket. A szovjet tanácskozásokon nyomatékosan hangsúlyozták a művészi megformálás színvonalának emelését. Úgy érzem, hogy a mi párt-dokumentumunk nem szorgalmazza eléggé az alkotói művésziesség emelésének igényét. Pedig az eszmeileg helyes művek is csak magas esztétikai értékű köntösben tarthatnak igényt jelentős hatásra és maradandóságra. Az optimizmuson alapuló szocialista irodalom nem jelenti az irodalom műfaji elszegényítését. Pozitív hőseink nem egy megpróbáltatás mennek keresztül, sokszor sok keserűségnek, bánatnak, szenvedésnek vannak kitéve. Mindez nem maradhat ki az irodalmi alkotásokból, a pozitív hős ábrázolásából. Az oly sokat vitatott tragédiának is megvan a polgárjoga a szocialista realista irodalomban. Ezt szűrhetjük le tanulságként abból a vitából is, mely a Szovjetunióban Solohov Meljehov-ja körül zajlott. Ezekhez a kérdésekhez merészen és helyesen csak azok tudnak nyúlni, akik jól ismerik az életet és a marxista-leninista ideológiával vannak felvértezve. Ezt bizonyítják a szovjet irodalom legújabb tapasztalatai is. A XX. Kongresszus táján, amikor az irodalmi élet bizonyos megtorpanását tapasztaltuk, feltűnt egy pár új írói név: Ovecs kiné, Tendrajkové, Trojepolszkijé s másoké. Ezek az írók komoly eredményeket értek el a valóság ábrázolása terén a karcolat műfajában. A valóság helyes ismeretével, a pártosság helyes értelmezésével, bátor kiállással fejezték ki mondanivalójukat. Nem véletlen, hogy a szovjet írókongresszuson oly sokat foglalkoztak a tehetséges fiatal szovjet írókkal. Kuznyecov, Tendrajkov, Nyikitin, Jevtusenko, Gyik és sokan mások igazi tehetségeknek ígérkeznek. Már kezdeti jelentős eredményeik titka is abban rejlik, hogy a szovjet emberek életét élik, közelről, belülről, a környezethez való viszonyukban látják a kommunizmust építő embert. Nem kívánom az ifjú nemzedéket a toll idősebb mesterei fölé helyezni, csak azt kívánom éreztetni, hogy kialakulóban van egy új írógárda a szovjet irodalomban, amelyhez méltán fűzhetünk nagy reményeket...

Nagy Péter :

A párt elméleti munkaközössége vitaindító téziseinek legfőbb jelentőségét abban látom, hogy világosan felrajzolja annak a koordináta-rendszernek az abszcisszáját és ordinátáját, amelyen belül a mai irodalommal kapcsolatos elméleti és gyakorlati munkának mozognia kell.

E koordináta-rendszer egyik tengelye a fordulat éve utáni periódus elemzésének az a mondata, amely szerint az akkor kifejtett elvek nem szorulnak revízióra, bár ma már árnyaltabban lehet megfogalmazni őket. Mivel ebben a korszakban már magam is meglehetősen kritikai tevékenységet fejtettem ki, engedjék meg, hogy e tétel igazolására a magam tanúságát is felhozzam: az ebben az időben folytatott elméleti és gyakorlati kritikai tevékenységemben elvi sikon nem sok revidálni valót találok, bár a fogalmazás, formulázás merevsége, nyersége sokszor megszegyenít. Meggyőződésem, hogy — ha talán már vájtabb füllel, érzékenyebb tollal — de ma is azt folytatom, amit akkor megkezdtem.

A marxizmussal ellenségesen szembenállók fő támadási felülete a szocialista realizmussal szemben 1948-tól máig mindig az volt, hogy ennek elmélete, csakúgy, mint gyakorlata, importceikk, amelynek nincs gyökere a magyar irodalom múltjában. Nyugodt önkritikával megállapíthatjuk, hogy az ilyen fajta támadásoknak nem csekély tápot adtunk magunk is, amikor — különösen eleinte — túl mereven és túl türelmetlen kizárólagossággal hivatkoztunk a szovjet irodalom példájára. Amellett ennek a türelmetlenségnek a kiegészítője egyfajta lustaság vagy félnétség is volt. Részben az anyag feltáratlansága, részben az azzal kapcsolatos személyi problémák tisztázatlansága és tisztázhatatlansága volt az oka annak, hogy az SZKP XX. Kongresszusa előtt komoly kutatómunka úgyszólván nem folyt a szocialista realizmus felé kezdetben még csak ösztönösen, majd mind tudatosabban törekvő magyar szocialista irodalom múltjára vonatkozólag. E mulasztás, tudjuk, súlyos károkkal járt, s pótlására éppen az utóbbi években komoly erőfeszítések történtek, nem kis mértékben az Irodalomtörténeti Intézet XX. sz. osztályán. József Farkas kutatásai és reméljük, mihamarabb megjelenő szöveggyűjteménye világosan be fogja bizonyítani, hogy milyen gazdag és eleven gyökerekből sarjad magyar földön is a szocialista realizmus elmélete és gyakorlata. De ugyanezt a tapasztalatot, benyomást erősíti a két háború közötti hazai és emigráns szocialista irodalom eredményeinek feltárása is.

Visszakanyarodva egy pillanatra az ötvenes évek eleji kritika kérdéseire, a tézisek helyesen mutatnak rá arra, hogy ebben az időszakban a személyi kultusz milyen káros következményekkel járt az irodalomban is. A kritikában hatása talán még súlyosabb volt, mint az irodalomban általánosságban; mert nemcsak a bátor és önálló elméleti munkának volt kerékkötője, hanem bizonyos izlés-monopóliumok kialakulásával nagymértékben hozzájárult az akkor kritikaélet szürke uniformizálódásához, nemcsak elvi, hanem még izlésbeli részletkérdésekben való — nemegyszer meggyőződés nélküli — egyhangúságához. Ezzel párhuzamosan hatott az, amit a tézisek is részletesen elemeznek, hogy a szematizmus és a dogmatizmus közötti eszmei rokonságot nem vettük és nem vehettük észre hosszú ideig, s ezért a szematizmus elleni, kizárólagosan esztétikai jellegű harcunk menthetetlenül komoly eredmény nélkül maradt.

Nem hiszem, hogy bárki is, akinek kedves a szocialista kultúra, vagy szűkebben a művészet, az irodalom ügye, s ne üdvözlőné örömmel a munkaközösségnek ama téziseit, amelyek az irodalmi termés eszmei és művészi színvonalának emeléséről szólnak s ezzel kapcsolatban lándzsát törnek a különböző, változatos stílus-lehetőségek létjogosultsága mellett. Hadd tegyem ehhez hozzá, hogy nemcsak az irodalom belső természetes fejlődésének, a különböző író-egyénségek szabad és mennél teljesebb kitontakozásának érdekében van erre szükségünk, hanem sokkal parancsolóbb szükség is diktálja ezt: az olvasóközönség, mely az elmúlt másfél évtizedben a korábbihoz képest hihetetlenül megnőtt, kiszélesedett, s különösen az utóbbi esztendőkből széles tömegében is egyre igényesebbé vált. E megnövekedett és differenciált igényesség is követeli a stílári változatosság mennél szélesebbre tart lehetőségeit.

A szocialista realizmus realizmus-igényét meggyőződésem szerint elég hosszú ideig szűken, sőt szűkösen értelmeztük. Abból az igaz és helyes felismerésből kiindulva, hogy a XIX. század közepe táján részben Nyugat-Európában, részben Oroszországban, elsősorban a szépprózában kialakult egy olyan realista iskola, mely minden eddiginél mélyebben, gazdagabban, árnyaltabban tükrözte a kor s a társadalom valóságát, hajlottunk arra, hogy ebből a stílusirányzatból abszolút, az időtől függetlenített művészeti normát alkossunk magunknak. Már pedig amilyen kétségtelen az, hogy a mi századunk gazdasági, társadalmi, technikai viszonyai lényegesen mások, a változások rohamosabbak, mint voltak a XIX. században, oly nyilvánvaló az is, hogy ezeknek adekvátan gazdag és árnyalt kifejezése más stílust követel meg, mint ami a XIX. század világának adekvát irodalmi kifejezése volt.

Ebből a felismerésből kiindulva elemzik a tézisek igen helyesen, miért volt helytelen Ady és József Attila eleven hagyományával szemben szinte kizárólagosan visszairányítani irodalmunkat, főként líránkat a XIX. század hagyományához, Petőfi lobogójához, sőt verselési technikájához. De az újat keresve — amire feltétlenül szükségünk van —, ne essünk bele a régi hibákba, mert arra semmi szükségünk nincsen. A stíluskísérlet fontos és helyes, a magasabbra emelkedés nélkülözhetetlen eszköze. De stíluskísérlet címen se az egyes íróknál, sem különösen irodalmunk, líránk egészénél ne nyugodjunk bele abba, ha pusztán megismétlődnek már korábban, tán húsz-harminc évvel ezelőtt lefolytatott, s nemegyszer zsákutcának bizonyult kísérletek. A biológia általában azt tapasztalta, hogy az ontogenezis megismétli a filogenezis nagy fázisait. Ez, úgy látszik, az egyes művészek fejlődésútjára is igaz: jó példája ennek Picasso vagy Hans Erni útja a képzőművészetben, s az irodalomból, a lírából is tud bőven példát hozni mindenki, aki valamely nagy költőnk kritikai kiadását készítette, vagy akár csak alaposan tanulmányozta. Az egyes íróknak, különösen a fiatal lírikusnak szüksége van arra, hogy minden előtte zengett hűrt megpróbáljon ő is megszólaltatni a maga

hangszerén; de Ady vagy József Attila hangvételét normává merevíteni éppolyan kárara lenne irodalmunknak s az egyes alkotóknak, mint a kizárólagos Petőfi-kultusz volt egy pár évvel ezelőtt. S a prózáról ugyanez mondható el: ma már tisztán látszik, hogy Mikszáth és Móricz kizárólagos példaképpé emelése elszegényítette szépprózáinkat, s hogy az utóbbi években különösen a fiataloknál jelentős színvonalemelkedésre vezetett, hogy bátran nyúlhattak Kosztolányi, Gelléri, Nagy Lajos példájához is ösztönzésért.

A ma irodalmát támogató, segítő kritikai és elméleti munkáinknak meggyőződésem szerint ennek tudatában kell következetesen folynia: türelemmel és megértéssel az egyes írók egyéni fejlődésének különböző fázisai, sőt fáziseltolódásai iránt, de annak szemmel-tartásával és okos ösztönzésével, hogy a ma világa adekvát művészi kifejezésének, a korunkat mélyen és maradandóan tükröző szocialista realista alkotásnak azokat magába-olvasztva kell túllépni a nagy elődök mintáján s a marxizmus eszmei alapjáról kell a művészileg újszerűt kisarjaztatnia, mely valóban méltó és hű kifejezője korunknak.

Illés László:

Röviden, a teljesség igénye nélkül, néhány megjegyzést szeretnék tenni az elméleti munkaközösség által közzétett vitaindító tézisekhez, mégpedig a magyar szocialista irodalom hagyományainak értékelése kérdésében. Mint ismeretes, a magyar forradalmi munkásmozgalom legértékesebb múltbeli hagyományainak feltárása éppúgy a legutóbbi évek eredménye, amiként e korszak irodalmának egyes kiemelkedő jelentőségű alkotásai is csak mostanában jelentek meg, s amiként e kor írói mozgalmainak tanulságai is csak a legutóbbi időben kezdenek felszjeni teljes fényvel. E jelenség oka az irodalom területén, mint arra a tézisek is rámutatnak, egyrészt az a Lukács György nevéhez fűződő politikai és irodalom-elméleti felfogás, amely lezárta az utat a szocialista irodalom kibontakozása előtt, másrészt — és ezt sem árt figyelembe venni — oka volt az is, hogy mind irodalompolitikánk, mind irodalomtörténetünk a gondolkodási kényelmesség módszerével élve, ahelyett, hogy szívós és következetes munkával feltárta és elemezte volna akárcsak a két háború közötti hazai vagy emigráns magyar szocialista irodalom történetét; levonta volna annak teljes tanulságát, lebecsülte ezt az örökséget, meglegedett egy-két szavas deklaratív meghatározással. S aztán e csodálatra méltó felfogás nyomán kialakult helyzetben később természetesen meglepetésekkel kellett találkozunk, amikor kiderült, hogy a múltból még jelenvaló eszmei problémák nem adminisztratív, hanem eszmei legyőzése nélkül, a szocialista írói-irodalomtörténeti tanulságok tekintélyes támogatást jelenthető segítsége nélkül akartunk teljes magyar irodalmi egységet, szocialista realista irodalmat inkább kijelenteni, mint a valóságban sikeresen létrehozni.

A hazai határokon kívül élő és alkotó magyar szocialista irodalom rövid úton történő jellemzése ugyanaz volt, ami az 1919-es forradalmi hagyományoké. Valaki egyszerűen megállapította, hogy e hagyományok *szejtánsak*, s így a jövőendő ügyéhez felhasználhatatlanok... Pedig nemcsak az a szejtáns álláspont, amikor valaki nem becsüli meg a múlt haladó polgári, forradalmi történelmi és irodalmi hagyományait, hanem az is, amikor még a szocialista irodalom nagy értékekkel teljes korszakától is elzárkózunk. „Nálunk a forradalmat megelőző években és évtizedekben nem alakulhatott ki olyan számottevő munkásirodalom, amely az osztály forradalmi célkitűzéseit, új társadalom teremtésére irányuló igényeit, az ellenforradalmi elnyomás éles és következetes kritikáját tartalmazhatta volna” — olvashatjuk egy e szakaszból származó összegező, alapvető tanulmányban. Ma már, amikor József Attila, Nagy Lajos, avagy Illés Béla, Gergely Sándor mellett már Gábor Andor, Komját, Barta Lajos, Barta Sándor, Zalka, Hidas, Karikás, Madarász, Forbáth Imre, Balázs Béla s az itthoniak közül hogy csak igazán a legkiválóbbakat említsük, mint Lukács László, Salamon Ernő, Zsigmond Ede, Forgács Antal és még számtalan név kezd mind ismertebbé válni, e nézetekkel felesleges vitakozni.

Természetesen a felszabadulás előtti két és fél évtized munkásmozgalmának és proletár-irodalmának teljes arculata rendkívül bonyolult és pozitív vonások mellett negatív mozzanatok is tartalmaz. Ez azonban nem lehet ok arra, hogy a legsürgősebben ki ne bontsuk s meg ne mutassuk nagyszerű, ma is hasznosítható tanulságait, és hogy irodalmunk is ne tanuljon eredményeiből és kritikusán feltárt hibáiból. A proletármozgalom még hibáiból is tanulságokat, tehát újabb fegyvereket kovácsolhat küzdelméhez.

Lássuk talán először röviden az emigráns magyar irodalommal illető ún. szejtariánizmus vádját. Ez a megkövesített legenda elsősorban a *Sarló és Kalapács* c. Moszkvában 1929-től 1937-ig megjelent lap köré csoportosult írókat, a lapban megjelent nézeteket illeti. A lap a RAPP magyar szekciójának volt orgánuma, s nem vitás, hogy minden helyes törekvése, igen jelentős — röviden nem is jellemezhető eredményei mellett — érezhető volt munkájában

az Averbach-féle irányítók és a bogdanovi nézetek nem egy jele. Legyen szabad azonban megjegyezni, hogy pl. a múlt haladó hagyományainak lebecsülői közt ekkor olyan kritikus nevét is megtaláljuk, aki később éppen a nagy realista hagyományok értékeinek felmutatásában vezetőszerepet játszott. Másrészt nem árt emlékeztetni arra, hogy ez a hagyományellenesség, ha tetszik, a polgári kultúra elvetése, nem olyan egyértelmű kultúrnihilizmus, amiként azt egyesek — megint a gondolati kényelmesség jogán — hinni szeretik. Erre vonatkozóan — a Sarló és Kalapácsra még visszatérek — most egy hazai példát szeretnék felhozni. Azért teszem ezt, mert e korban — ha még ma nem is teljesen feltártan — Bécestől, Berlintől Magyarországon keresztül a Szovjetunióig a magyar proletáriradalomnak létezett egy bizonyos egysége. Valószínűleg sokan ismerik a magyar szocialista irodalom hagyományainak sorából szintén nagy igyekezettel, de hozzátehetjük sikertelenül kiiktatni szándékozt Nagy Lajos Lecke c. novellájának idézőjeles kultúra-ellenességét, s főleg Shakespeare ellen című, még a Kékmadárban megjelent tanulmányának kifakadásait a konszolidálódó Horthy-rezsim Shakespeare-kultusza ellen. Ezt írja itt Nagy Lajos: „Kímondom mármost... olyasmit sejtek én itt, hogy arról van szó: nem Gorkij, hanem Shakespeare. Nem a Takácsok, hanem a Lear király.” A polgárok pedig „ott ülnek a nézőtérén és gyönyörködnek a királyokban, a hercegekben és lovagokban, nemes urakban, nemes hölgyekben. Ó szép idők! Nekik Shaw, France, Gorkij, Barbusse — ezek mind idejüket múlták!”, „Nem is akarok igazságos lenni” — teszi hozzá indulatosan Nagy Lajos —, mert a cél: egy a Shakespeare tisztelőivel és tiszteltetőivel ellenkező nagy akarat érvényesülése.” E pár sorból világosan kiderül, hogy az irodalomtörténeti kutatás haszonnal vizsgálhatja meg ezt a nevezetes kultúra- és hagyományellenességet. Nem egy esetben meg fogja találni, hogy a proletáriradalom szándékai nem az emberi kultúra nagy értékei ellen irányultak, hanem azok ellen, akik ezeknek az értékeknek a formális elemeit felhasználva, a társadalmi haladás ellenében velük operáltak.

Ami pedig a dekadenciát illeti: ne sajnáljuk és főleg ne szégyelljük megvizsgálni a magyar proletáriradalom alkotó művészeinek a műformákhoz való viszonyát sem. Világosan el kell választanunk az ő szándékaikat, amelyekkel a kollektívítás korának új, forradalmi életérzéseihez keresték a kifejező új eszközeit, azoktól a formarombolásoktól, amelyekkel a minden hit, és forradalmi tudatosság nélküli kispolgári egzaltált pszichózis feszegette az értelmetlenül látott világ gondolati kereteit. Így lesz érthető az is, hogy mind a hazai, mind az emigráns magyar szocialista irodalom, akár Komjátra gondolunk Párizsban, akár a moszkvai emigrációra, a szocialista rendszer konszolidálódása nyomán miként tér meg a realizmus új módon felfogott nyugalmasabb művészi tisztaságához; és miként züllik tovább ugyanakkor a kispolgári formaforradalmiság a harmincas években ugyanúgy, mint napjainkban.

S ami a további legendákat illeti, vajon valóban légüres térben, zárt világban éltek és alkotak-e magyar szocialista emigráció írói? Nem élt-e vajon az emberek között pl. Forbáth Imre, a költő, a morawska—ostrawai szénbányászok orvosa; nem vette-e körül a Sarló és Kalapácsot a Szovjetunióban élő és dolgozó sok-sok ezer magyarból kialakult széles munkáslevegő-gárda? A lap közel háromezer példányban jelent meg, s ebből több, mint ezer jutott el a szovjet határokon túlra. Az Új Hang szintén 2500—3000 példányban jelent meg, s Kanadától Dél-Amerikáig, Franciaországtól Törökorszáig, Svédországtól Afrikáig áramlottak szét példányai, és bejutottak Magyarországra is. Hogy egy példával is éljek, talán nem mindenki előtt ismeretes, hogy még egy Babits Mihály is ismerte, hogy mit ír róla az Új Hang, s reflektált is erre a kritikára, amint az olvasható a Nyugat 1938-as évfolyamának 463. oldalán; bár hozzá kell tenni, hogy elutasítóan reflektált egy nem is lényegtelen kérdésben. S hogy az ún. hazai levegő hiányzott-e az emigrációban született művekből, azt ma már megjelent művek alapján ellenőrizheti bárki, aki elolvassa Karikás, Illés Béla vagy Gergely Sándor legjobb írásait.

S hogy visszatérjünk a szektariánizmus megkövesített legendájához, vajon ki volt az, aki a szovjetunióbeli emigráns irodalom helyett elvégezte a valóságban meglevő irodalmi szektánság, hagyományellenesség és az írói népfront-politika ellenzőinek nézetei felett a kritikát? Nos, ezt senki más nem végezte el, mint maguk a Sarló és Kalapács írói! Az 1932-es irodalmi párthatározat, az 1934-es írókongresszus, majd a Komintern VII. kongresszusának határozata, ha nem csekély megrázkódtatás árán is, de érvényesült a magyar forradalmi emigráció életében. A szovjet élet és nem utolsósorban a szovjet irodalom eszmei hatására fokozatosan végbement ez a folyamat már a Sarló és Kalapács hasábjain belül, s teljes eredményeit majd az Új Hang antifasiszta népfront-politikájának irodalmi-irodalomelméleti eredményeiben éri el. A régi hibás nézetek leküzdésének, az új történelmi és irodalmi feladatok mély megértésének jeleit mutatja Fonyó Sándor, Barta Sándor, Illés Béla, Hidas Antal, Hajdu Pál, Matheika János nem egy írása, amely a Sarló és Kalapács hasábjain megjelent. Ez arra figyelmeztet, hogy senkinek sincs jogában újra meg újra fegyvert kovácsolni egy irodalmi áramlat ellen olyan hibák miatt, amelyeket éppen annak részvevői küzdöttek le.

S ez a korszak ugyanakkor olyan művészi eredményeket is hozott, amelyek maradandó értékei az egész magyar irodalomnak. Nagyrésztük nem régen látott napvilágot, hogy csak Illés Ég a Tiszájára, Barta, Karikás; Hidas köteteire utaljak, és könyvkiadásunk nem nagy dicsőségére még ma sincs az olvasóközönség kezében pl. Hidas Grazsdanyin Ficzekje, vagy Kiss Lajos annak idején oly nagy sikert aratott Vörös városa. Ha tehát irodalmunk és irodalomtörténetünk túllép az esetleges személyi ellentéteken és avas legendák misztifikálásán, azt hiszem, nem lesz érdektelen az eredmény, amit a húszas évek végének, a harmincas évek elejének magyar emigráns-irodalma kutatása során mint értéket felfedezhet. S a téveszmék eloszlása mellett olyan értékekre is bukkanhat, s ez eléggé túl nem becsülhető, mint a szocialista eszmiség, a pártos életszemlélet, a forradalmas értelmű népiesség, s az élet gazdag bemutatásának nemcsak igénye, de megvalósulása is. S ezen értékek között talán nem utolsó az a felismerés sem, hogy éppen a szovjet irodalom kisugárzó eszmei hatása volt az, aminek segítségével a nehézségeket legválték az emigráció írói . . .

A szovjet irodalom eszmei befolyásának, eredményei bemutatásának pedig különösen gazdag helye lett az 1938-tól 1941 júniusáig, a hitlerfasizták támadásáig megjelent *Új Hang*. Nem is szólva arról, hogy a népi szabadságvágy olyan több évszázados vagy évezredes emlékeiig nyúlt vissza, mint a Dzsangár kánról szóló kalmuk, vagy a Szasszuni Dávid c. örmény népeposz, avagy a nemzeti-népi egység gondolatának világában született Igor-ének; s amellett, hogy bemutatta, elemezte Gribojedovtól Puskinon, Lermontovon, Nyekraszovon, Tolsztojon át Csehovig a realista, demokrata nagy orosz irodalmat, bemutatta ugyanakkor Gorkijtól és Majakovszkijtól kezdve A. Tolsztojig és Solohovig a fiatal szovjet líra és próza egész sereg alkotóját, olyanokat, akik többnyire itt szóltak meg először magyarul. A szocialista szovjet irodalom, mint az eljövendő felszabadulás nyomán majd kibontakozó magyar szocialista irodalom tükré *itt*, az *Új Hangban* tárult ki oly gazdagságban, hogy biztos kezdetül szolgálhatott az 1945 után kibontakozó átáramlásnak. Nem egy költői, prózai alkotás él ma is nem fakuló fénnel a magyar olvasók előtt, amely az *Új Hang* hasábjain szólt meg először. S ebben kiemelkedő érdemei bannak Gábor Angornak, Lányi Saroltának, Sik Endrének, Molnár Renének, Vujovics Lizának s másoknak is. Vajon ha ezeket a közvetlen, akkor alig pár éves hagyományokat, s e hagyományokat megszemélyesítő alkotókat, egy Gábor Andort, egy Kemény Alfrédet, Balázs Bélát és a szovjet irodalom, művészet tanulságainak feltárásában végzett jelentős munkájukat személyükön keresztül nem szorítja félre, vagy felejtje el egy szűkkeblű irodalompolitika; nem lehetett volna-e ellensúlyozni olyan szándékokat, amelyek nem látták érettnek a magyar társadalmat a szocialista előrehaladásra, és egyúttal az irodalomban a szocialista realizmusra való irányvételre . . .

S ha már az *Új Hangról* beszéltünk, szabadon végezetül arra is rámutatni, hogy mikor Révai József, Gábor Andor, a máig méltatlanul szinte teljesen elfelejtett Kemény Alfréd, aki mint a szovjet hadsereg katonája halt meg 1945-ben már magyar földön, Gergely Sándor és még sokan mások szenvedélyesen küzdöttek a burzsoá dekadenciá zűrzavara ellen, a realista művészetek győzelméért, mindezt az antifaszista népfront-politika szellemében egy új módon felfogott népiesség nevében cselekedték. S ugyanakkor, amikor semmilyen engedményt sem tettek jobboldali nézeteknek, vagy nacionalista fertőzésnek, sőt sokszor igen-igen éles polémiát folytattak a hazai magyar irodalomban megmutakozó ilyen jelenségek ellen — fáradhatatlanok voltak az írói, értelmiségi népfront-politika megvalósításában, minden igyekezetük arra irányult, hogy eszmei ráhatásukkal bővítsék, erősítsék a progresszív írói tábor. (Csak zárójelben említem meg, hogy még szűkebb irodalomtörténeti körünk előtt is nagyrészt ismeretlenek ennek a két háború közötti magyar irodalmat oly szenvedéllyel elemző irodalmi csatározásnak dokumentumai.) S vajon ma, amikor egy tragikus megrázkódtatást okozó, súlyos ellenforradalmi lázadás után szétzilálódott irodalmi életünk az egészséges gyógyulás útján jár, nem aktuális-e a magyar szocialista emigráns irodalomnak ez az intő-figyelmeltető tanulsága is; az nevezetesen, hogy ugyanakkor, amikor másfél évtized hatalmas szocialista vívmányainak alapján mind erőteljesebben haladhatunk egy szocialista realista magyar irodalom kialakulásának útján, mégpedig feltárva és segítségül hívva a magyar haladó irodalom minden múltbeli értékének egyidejű megbecsülése mellett elsősorban az elmúlt évtizedekben itthon és a határokon kívül létrejött szocialista irodalom minden jelentős eredményét; ugyanakkor a téveszmék elleni szenvedélyes elvi viták mellett is tudatában kell lennünk annak, hogy a nép mellett áll, ahhoz hú írói rétegék iránt, akik a fejlődés különböző fokán állnak, állandó segítő és ugyanakkor türelmes politikát kell folytatni, mert az eszmei meggyőzés őszinte, mély megvalósulása nélkül semmilyen erőltetés sem hozhatja létre a magyar szocialista realista irodalom teljes egységét, amely irodalompolitikánk legfontosabb célja.

A tézisek kemény és vádló szavakkal szólnak felszabadulás utáni irodalmunk 1953/56 közötti időszakáról: a történeti áttekintés ebben a fejezetben válik a legkritikusabbá, itt sűrűsödnek a hibákról, tévedésekről s bűnökről szóló megállapítások. S ez érthető is: hiszen az új magyar irodalom történetének ezen a tájékán már a „Kortárs” is árnyékokat rejthetett, a visszatekintőnek pedig azt is látnia kell, hogy azok — a közeledő tragédia jelei voltak. S az is érthető, hogy ezeket az éveket idézve a tézisek elsősorban az irodalmi életre és a publicisztikai irodalomra figyelnek, s az így leszárt tanulságoknak nagyobb súlyt adnak az értékelésben, mint amennyit az elemzett irodalmi események, hamar hervadó irodalmi melléktermékek egyébként az igazi művek mellett érnek. Érthető, mert a valóságban is egészségtelenül megnőtt akkor az ilyen elemek jelentősége, mintegy a „műfaj” megválasztásával jelezve, hogy igen sok magyar író az egyéni politikai mindentudás üres göggyével akarta felcserélni azt a hazafias, társadalmi feladatvállalást, amelyre a nagy elődök példája és a szocialista irodalom eszménye kötelezi. De ha átlépünk a művek világába, valamivel egészségesebbnek látjuk irodalmunk fejlődésének ezt a szakaszát is. Igaz, a fordulat éve utáni egészséges lendület megtört, s az alkotásban is nyomot hagyott az a kóros izgalom, amely az irodalmi élet eseményeiben vibrált különösen 1955—56-ban, de ugyanakkor szembetűnő, hogy mihelyt a mű határához érkezett az író, maga a művészi teremtés igénye és logikája kényszerítette közelebb az élet mélyebb és történelmileg jelentősebb összefüggéseihez. Éppen ezért a művek java arról vall, hogy irodalmunkban ebben a három évben is értékes, új vonások kirajzolódására figyelhetett fel az irodalmi közvélemény. Csupán az emlékezet felfrissítése végett említek néhányat ama írások közül, amelyek 1953 és 56 között az irodalmi fejlődés nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb menetét jelzik. Ebből az időszakból valók Veres Péter Almáskert c. elbeszéléskötetének érdekes, az író életművében újszerű írásai, Szabó Pál Hajdu Klárija, Tamási Áron szép történelmi regénye: a Hazai tükör. Ekkor születtek Karinthy Ferenc híres riportjai, a Sarkadi Imre fejlődését dokumentáló Verébűlő-kötet jórésze, Hubay Miklós két drámája, Szeberényi Szalmácskája, Illyés Gyula Kézfogások kötetének nagy része, Benjámin Egyetlen Élet-e, Simon István emlékeztetés versei, köztük a Himnusz az értelemhez; ebben az évben bontakozik ki Nagy László, Csanádi Imre költészete. De beletartozik e három év termésébe Illés Béla Szásája, Gergely Sándor önéletrajzi regénye, Rideg Sándor néhány azóta is szívesen olvasott elbeszélése, Erdős László Veszélyes művészet c. érdekes és értékes kísérlete is. Ez a három év indította el azt a tehetséges fiatal novellista nemzedéket, amelyet Tóth László, Szabó István, Sánta Ferenc, Moldova György és Csurka István neve és munkássága tett ismertté. De az általánosabb vonásokra figyelve is láthattunk biztató jeleket. Azokban az években a szocialista irodalom fejlődése követelte, hogy az írók nézzenek szembe az új élet konfliktusaival. Ma már talán nehezebb átérzeni, mit jelentett akkor a témakör szélesedése. De 1953 után a fejlődés jele volt az a törekvés, amely az új világ emberének rejtettebb vonásait, érzéseit és gondolatait is meg akarta hódítani s fel akarta kutatni azokat az apró emberi mozzanatokot, amelyekben sokszor kevésbé közvetlenül, de annál tapintatóbban jelenik meg a történelem mozgása...

A magyar szocialista irodalom megteremtéséért végzett munka eredményei fellelhetők ebben a három évben is, amelynek értékes törekvései a fordulat éve után megindult új irodalmi életben gyökereznek. Az irodalmi gazdagodás elválaszthatatlan akár a sematizmus elleni küzdelemtől, akár az ún. kétfrontos harctól. De ugyanilyen élő szálak vezetnek a szovjet irodalomhoz is, amely — mint kezdettől fogva — ekkor is érezte ösztönző hatását. Közismert, hogy a konfliktusok ábrázolásának igényét az új magyar irodalomban a szovjet drámai vita is formálta s szatíraírói törekvéseink sem függetlenek a szatíra körül kialakult szovjet vitáktól és kísérletektől. S ezek mind a mai napig új irodalmunk fejlődésének megalapozását szolgálták. Teljesebb lenne tehát a kép, ha — az elvi következetességet megőrizve — a tézisek elemeznék ezt a gazdagodást is.

Természetesen, a ma legmakacsabb kérdése ezután is az marad: hogyan csúszott félre irodalmunk ebben a három évben. S az értékes lehetőségek felmutatása még zaklatóbbá teszi a vizsgálódást, az értékelést, hiszen így nemcsak a törésről kell szólni, hanem az elmulasztott lehetőségekről is: miért nem jutott uralomra ez a továbblendítő, gazdagító erő? A tézisek a válaszkérés közben igen sok érvet, tényt, gondolatot gyűjtenek össze. Ezek közül talán a legfontosabbak a párt írói bázisának megrendülését folglalkoznak. Két írói típus kialakulása, sorsa mutatja ezt a szomorú folyamatot. Az egyiket — legtöbb képviselője azóta elhagyta hazáját — még tragikomikusnak is aligha minősíthetjük. E típus kialakítói azok közé tartoztak, akik fő részesei a hibáknak, melyek agresszív korrigáltságában közben igyekeztek ismét az irodalompolitika élére lendülni. A fordulat éve után a hurraóptimizmus hívei, 1953—56 között „társadalomkritikai” írók: a hangváltás könnyen ment nekik, hiszen ugyanazzal a felületességgel vállalkoztak bizonyos hibák leírására, amellyel néhány éve a

szocialista optimizmust kompromittálták. Ők azok, akik jobban mozogtak az irodalmi élet eseményeiben, mint az alkotás járatlan útjain, s akiknek különösen kedvezett a publicisztika egészségtelen uralma a szépirói munka felett. S ők azok, akiknek neofita túlbuzgósága csupán új formát kapott az agresszív renegátságban. Ha más nem is, az ő hangosságuk, egyre nagyobb szerepük s az a szótlanúság, amellyel értékesebb írók is túrték, hogy kétes törekvéseik kevéredjenek az övéikkel, sokakat aggasztott már azokban az években is. — A másik típus lényegesen, bensőleg különbözik ettől. Részese az irodalmi fejlődés eltorzulásának, de a szocializmus eszményétől, az igazi irodalom felelősségétől csupán távolabb sodródott, el nem szakadt. Az ide sorolható költők, írók fejlődésének ezt a szakaszát az önvizsgálat, a vívódás jellemzi. Sokan úgy érezték ezekben az években, hogy mögöttük, „fölkérdez az út”, s harcukat csak önmaguk tudják megvívni. De az önvizsgálat eszmei értékét az dönti el: sikerül-e *végigharcolni* a belső harcot, *túljutni* a válságon, nem szokta-e meg a magával küzdő költő szeme a vívódás homályát úgy, hogy már észre sem veszi a kifelé vezető utat? Nem „a beteg, kórosra duzzadt lelkiismeret, a lélek mérge” sodorta-e az írókat a vívódásba? A költői, írói válaszok nem voltak megnyugtatók. Volt, aki az örök kétely életszemléletének tanításával igyekezett lezárni vagy állandósítani válságát. Mások kerülők nélkül jutottak el a pesszimizmushoz. S ha maradt valami előtűk, az az *eszme* volt, az *elvont eszme*. Gyenge kapaszkodó! Hiszen ennek az eszmének, a szocializmus eszméjének éppen az a lényege, hogy nem választható el a megvalósítástól, hogy elsődleges feladatának tartja a harc és győzelem formáinak, feltételeinek szervezését, hogy sohasem *általában* szól a népről, sohasem *általában* buzdít a forradalomra és sohasem *általában* küzd a demokratizmusért. — Ez a válság talán még most sem vezetett el a megnyugváshoz. De a mögötte meghúzódó *összinte* emberi érzelem még mindig biztató lehet: azt hiszem, igazuk van azoknak, akik továbbra is újrainduló szocialista irodalmunk egyik lehetséges támogatóját látják ebben a tipusban.

A közelmúlt magyar irodalmának áttekintése, értékelése roppant nehéz feladat: szinte az élveboncoláshoz hasonlítható. Hogy a párt mégis vállalta ezt a feladatot, az — szerintem — az irodalom megbecsülése, jelentőségének elismerése. Az irodalom elvi problémáinak szigorú elemzéséből sokan azt a következtetést vonták le, hogy: megvagyunk irodalom nélkül is. A tézisek alaposága, szigora, s a széleskörű vita, meggyőzően bizonyítja az ellenkezőjét.

VITA A SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ 1958. ÉVI KIADVÁNYAIRÓL

Az Intézet kollektívájának a kritikai életben való részvétele terén jelentős állomás volt a Szépirodalmi Könyvkiadó egyéves munkásságáról lefolytatott vita. Május 13-án, a Kiadói Főigazgatóság rendezésében találkoztak a különféle kiadók szakemberei és az intézet kutatói. A Könyvklubban megrendezett ülésen lehetőség nyílt arra, hogy az 1958-ban, a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent művekről s az általuk felvetett problémákról a recenzióknál nagyobb igényű, nagyobb áttekintésre törekvő referátumok hangozzanak el s kerüljenek megvitatásra, éppen a legilletékesebb lektorok között. *Köpeczi Béla*, a Kiadói Főigazgatóság vezetője megnyitójában erre célzott, amikor kifejtette, hogy ez az összejövetel első próbálkozás és kísérlet az átfogó igényű kritika megerősítésére és azoknak a módszereknek az elsajátítására, melyekkel az irodalomtörténet művelői hathatósabb támogatásban részesíthetik a könyvkiadók munkáját.

A megbeszélés első részében az Intézet munkatársai olvasták fel referátumaikat, melyek néhány fő kérdés körül csoportosultak.

Czine Mihály a klasszikusok és az irodalmi hagyományok kérdéseiről szólott. Először a Magyar Parnasszus-sorozatban megjelent könyveket (Ady, Arany összes verseit, Zrínyi összes műveit, Tóth Árpád összes verseit és műfordításait) említette, mint jó példákat klasszikusaink megismertetésére s ugyancsak dicsőően emlékezett meg az Olcsó Könyvtárban megjelent József Attila-válogatásról. „A Magyar Klasszikusok sorozatában megjelent művek is külön örömet jelentenek az olvasónak: Tolnait, Keményt, Madáchot, Mikest — tehát a közelmúltban nem különösebben méltányolt írókat adta közzé, fontos kérdéseket tisztázó vagy legalábbis felvető tanulmányokkal... Ha kívánságunk van e sorozatokkal kapcsolatban, az olyan, ami tetézné az olvasók örömét: gyorsítsa meg a Szépirodalmi Kiadó a Magyar Klasszikusok kiadását, vegye be Nagy Lajost, Radnóti is; s a sorozat mielőbbi befejezése után adja közzé a bevezető tanulmányokat egybekötve, hogy azok is megszerezhesék, akiknek a teljes sorozat nincs meg. Hiszen ezek a tanulmányok többnyire színét jelentik az utóbbi tíz esztendő irodalomtörténetének s kicsit talán kézikönyvként lehetne használni az új irodalomtörténet megjelenéséig.” A továbbiakban örömmel üdvözölt több irodalomtörténeti érdekességű és értékű más kiadványt: Balázs Béla, Nagy Imre, Szép Ernő, Dsida Jenő verseit, Szabó Lőrinc műfordításait, Kaffka Margit novelláit, Juhász Gyula és